

UZ DVJESTOGODIŠNJICU

SUŠNIK-JAMBREŠIĆEVA RJEČNIKA (1742.)

Kad je međimurski Hrvat (Croata Insulanus) o. Franjo *Sušnik* godine 1731. iz Pečuha bio premješten u Zagreb, dao se skoro iza svog dolazka u zagrebački kolegij na sastavljanje omašnoga latinskoga rječnika, poznatog pod imenom Andrije *Jambrešića*, koji je sa Sušnikom kratko vrijeme surađivao, a poslije njegove smrti rječnik velikim dielom popunio, dotjerao i izdao. I jednoga i drugoga potakla je na taj veoma mučni rad i davala im snage da uztraju »sveta ljubav k Domovini« (pia in Patriam studia), »častna ljubav k predragoj Domovini« (honestus carissimae Patriae amor), kako čitamo u predgovoru rječnika.

Bilo je skrajnje vrijeme, da se izpuni praznina, koja se teško osjećala pri obuci latinskog jezika u našim srednjim školama, a osjećala se bez sumnje i u prosvjetnom, pa i u javnom životu posavske Hrvatske, koji je bio tako tiesno vezan s latinskim jezikom. Godine 1732., kad je jamačno Sušnik uzeo pisati svoj »Lexicon Latinum«, nije postojao tiskani latinski rječnik s hrvatskim riečima, koji bi ozbiljno dolazio u obzir za potrebe Hrvata. Prvi vremenom latinski rječnik s hrvatskim riečima (čakavskoga govora) izdao je umni i u svoje vrijeme glasoviti Šibenčanin Faust *Vrančić* (Verantius). To je njegov *Dictionarium* petero »najodličnijih jezika Evrope«: latinskoga, talijanskog, njemačkog, dalmatinskog i mađarskog, tiskan g. 1595. u *Mletcima* kod Nikole *Moreta*. *Vrančićev* je rječnik malena obsega, ima u maloj četvrtini samo 6+128 strana, jako je nepodpun, ima samo rieči bez fraza a u Sušnikovo vrijeme bio je bibliografska riedkost. Osim toga hrvatske su rieči u njemu čakavskoga govora, dok su Sušnik i *Jambrešić* morali imati na umu potrebe kajkavskoga diela naroda, u prvom redu njegove školske mladeži: ta je u samo dva isusovačka kolegija u *Zagrebu* i *Varaždinu* brojem nadmašivala sve ostale srednje škole hrvatskih zemalja zajedno. *Rieka* i *Dubrovnik* nisu uobće ni dolazili u obzir, jer je u njihovim kolegijima posredni jezik srednjih škola bio talijanski. (U *Dubrovniku* je posredni jezik bio hrvatski samo u najnižem od tri tečaja, koliko ih je imala dubrovačka gimnazija). S istih razloga nisu mogli poslužiti za posavsku Hrvatsku ona dva latinska rječnika, koji su manje više preuzeli *Vrančićev* »*Dictionarium*«. To su *Thesaurus Polyglottus*, što ga je izdao Jeronim *Megiser* g. 1603. u Frankfurtu n/M. (8° uvod + 751 str.) i »*Dictionarium septem diversarum linguarum, videlicet*

Latine, Italice, Dalmatice, Bohemice, Polonice, Germanice et Hungarice«, koji je izdao češki Benediktinac Petar *Loderecker* u Pragu g. 1605. (položena 8°, str. 568). *Lodereckerov* »*Dictionarium*« zapravo je *Vrančićev* rječnik »*petero jezika*«, kojem je *Loderecker* dodao riječi češke i poljske.

Hrvatsko-talijansko-latinski rječnik *Isusovca Jakoba Mikalje* *Blago jezika slovinskoga* prvi je rječnik s hrvatskim riječima na prvom mjestu. Tiskan je dielom u *Loretu*, a dielom u *Anconi* g. 1649—1651., ima s uvodom, s uputom u hrvatski pravopis i talijanskom slovnicom na hrvatskom jeziku svega 926 strana sitnog, dvostupačnog tiska u osmini. Taj dragocjeni rječnik »bosanskoga« jezika mogao je *ponešto* poslužiti i dacima štokavskoga i čakavskoga govora, naime za prevođenje sastavaka iz hrvatskog na latinski jezik; velimo *ponešto*, jer je latinski dio oskudan. Za kajkavske đake bio je skoro bez vrijednosti, a napokon u Sušnikovo doba *Mikaljin* je rječnik bio riedkost. I hrvatsko (kajkavsko)-latinski *Dictionar* *Isusovca Jurja Habelića*, tiskan »v Gradcu, pri Odvetku *Widmannstadiussa*« g. 1670. (12° str. 452) mogao je služiti tek za prevođenje iz materinskog jezika na latinski, pa i to samo u ograničenoj mjeri, jer je mršav latinskim riječima, a latinskih fraza i nema. Uostalom »*Dictionar*« se nije mogao ni dobiti. Za posavsku Hrvatsku nikako nije dolazio u obzir vrlo vrijedni i obsežni *Dizionario* talijansko-latinsko-hrvatski na glasu besjednika *Isusovca Ardelia della Bella* (Mletci 1728., 4° dvostupačnih strana 1029 sitna tiska).

Obsežan rječnik latinskoga jezika bio je dakle prieko potreban, i eto *Sušnik* se latio toga posla, u prvom redu u korist školske mladeži, kako i piše u naslovu tiskanoga djela: in usum potissimum studiosae juventutis. Ovo »*potissimum*« znači, da je on rječnikom htio poslužiti i izvan škole, što je i razumljivo za vrieme, kad je latinski jezik zapremao onako važno mjesto u uljudbenom i upravnom životu Hrvatske. To isto sledi i iz okolnosti, što su u rječnik uvrštene također riječi i fraze njemačke i mađarske. Uvrštenje riječi njemačkih opravdava *Jambrešić* očitom korišću njemačkog jezika osobito u ono vrieme: *cujus* (naime *idiomatis*) utilitatem hoc potissimum tempore nullus non clare percipit. *Jambrešić* je dakle osjećao sve jače prodiranje njemačkog jezika u građanski život posavske Hrvatske.

Sušnik, skršen od rada, došao je (1731.) u Zagreb zapravo zato, da se odmori i oporavi, no kako je bio od naravi radin, nije mogao bezposličiti: vrlo je volio humanističke nauke (ad litterarum humaniorum cultum perquam propensus, veli *Jambrešić*), pa želeći koristiti *Domovini*, napose hrvatskoj mladeži, dao se na sastavljanje rječnika. Na njem je radio do pred svoju smrt. Često se događalo, da zbog reumatičnih boli u nogama i rukama nije mogao pisati. O njegovoj radinosti svjedoči još i to, da je g. 1734. izdao molitvenik, koji na jednom dielu primjeraka ima naslov »*Put vu nebo*«, a na drugom »*Putni tovaruš*«. *Bolest* i naporni rad uzro-

kovaše mu živčani slom (dissolutio nervorum). Sluteći skoru smrt odbije se od svega zemaljskoga i upravi sve misli i želje na vječnost. Još prije, nego što je 30. travnja 1739. zaklopio oči, njegov se »Lexicon Latinum« počeo tiskati u tiskari zagrebačkoga kolegija, u kojoj je faktor bio *Adalbert Wesseli*.

Nakon Sušnikove smrti, sudili su neki profesori kolegija, da se djelo, kako ga je sastavio Sušnik, ne bi smjelo tiskati. Kao što već obično biva, i u ovom se slučaju našlo dosta kritičara, ali se nitko od njih nije htio latiti truda i muke, da djelo usavrši. Postojala je dakle pogibelj, da se izdavanje rječnika odgodi ad *Kalendas Graecas*, pače da rukopis s vremenom i propane, kao poslie i onaj veliki rječnik, što ga je sastavio vriedni *Kanžlić*. Da se to nije dogodilo u ovom slučaju, zasluga je Sušnikova suradnika, dvadeset godina mladeg o. *Andrije Jambrešića*, koji se na naslovu tiskanog »Lexicon« s ponosom zove *Croata Zagoriensis*. Bio je rodom iz *Cesargrada* na Sutli. Dok je Sušnik samo četiri godine bio profesor, a ostalo vrijeme djelovao u duhovnoj pastvi, Jambrešićevo je polje rada bila škola, dvie godine srednja, a ostalo vrijeme visoka. Bio je profesor filozofije (u trnavskom sveučilištu i dekan filozofskog fakulteta), moralne i dogmatične teologije te kanonskog prava, koje je predavao u Zagrebu i onda u Trnavi, gdje je vršio i službu dekana pravnoa fakulteta. Izdao je uputu u hrvatski pravopis i komentar hrvatskom autonomnom pravu. Umro je 13. ožujka 1758. u Varaždinu, gdje je kao mladić svršio gimnazijske nauke.

U predgovoru »Lexiconu« Jambrešić navodi razloge, koji su ga sklonili, da spasi Sušnikovo djelo od propasti. Razlozi su bili: ljubav k Domovini, molbe prijatelja, želja poglavarâ i pietet prema o. Franji Sušniku, koji ga je obvezao na zahvalnost. Dvie i pol godine radio je Jambrešić na dotjerivanju, usavršivanju i tiskanju rječnika. U čemu je usavršio i dotjerao Sušnikovo djelo, to je on nabrojio u 16 točaka u predgovoru rječnika. Mnogo je to, ali je ipak dopušteno pitanje, da li je pravo učinio, što je tiskano djelo izdao pod svojim imenom. Već su *Šatařik* i *Jagić* držali, da je pisac »Lexicon« *Sušnik*, a dokazao je to prof. *Fancev*, koji naglašuje, da je Jambrešić u predgovoru lojalno izjavio, da je auktor zapravo Sušnik, dok na naslovnoj strani Jambrešić sebi pripisuje samo ulogu *srediwanja* (digessit). Svoje mišljenje zbio je prof. *Fancev* u naslovu svoa članka: »Sušnik auktor, Jambrešić redaktor i izdavač rječnika od g. 1742«. Što Jambrešić veli, da je u uređivanju rječnika udario putem, koji se mnogo razlikuje od Sušnikova, i da je »poduzeo novo djelo« (opus novum molior), to treba dovesti u sklad s njegovom ulogom, kako je sadržana u onih 16 točaka, gdje je taksativno nabrojeno, što je u »Lexiconu« njegovo vlastito. Svakako stoji, da smo i Jambrešićevim nemalim trudom dobili rječnik, koji je za ona vremena bio znatna tekovina, veliko prosvjetno djelo, dokaz stvaralačke snage Hrvata, kojima je i ime pronielo kod susjednih naroda.

U izdavanju rječnika uložio je zagrebački kolegij veliku za ono vrijeme svotu od 1001 forinta, a još su priskočili u pomoć svojom podporom Staleži i Redovi Kraljevine. Podpora je dana očito zato, da mu bude ciena što niža, neka ga mognu nabaviti i siromašniji đaci. Tako je napokon g. 1742. ugledao svietlo Sušnik-Jambrešićev »Lexicon Latinum«. Dvie godine prije njega (1740) izišao je veliki latinsko-hrvatski i hrvatsko-latinski rječnik, koji su izdali Pavlini pod naslovom »Gazophylacium seu Latino-Illyricorum Onomatum Aerarium«. Kao auktor označen je na naslovnoj strani Pavlin *Ivan Belostenec*. U svojoj »Povijesti hrvatske književnosti« *Vodnik* drži, da su Pavlini, saznavši, da Sušnik tiska svoj »Lexicon«, htjeli preteći Isusovce te izdali već gotovi Belostenčev rječnik. Danas znamo, da »Gazophylacium« (Riznica) u obliku, u kojem je tiskan, nije od Belostenca: njega je preradio Pavlin *Jeronim Orlović* († 1746). Prof. *Fancev* je upozorio, da »Gazophylacium« ima stvari, kojih nikako nije mogao napisati Belostenec: na pr. u predgovoru se kaže, da je »donja Slavonija« bila u vlasti Turaka, dok je ona oslobođena istom poslije smrti Belostenca, koji je umro 1675.; izdavač citira Ritter-Vitezovićev »Priručnik« (1702), upotriebio je della Bellin »Dizionario« (1728) i t. d. Drži se također, da svakako ni predgovor u današnjem obliku nije od Belostenca, ako je on uobće kakav predgovor napisao. S najvećom vjerojatnošću uzimamo, da je Sušnik počeo tiskati »Lexicon« na kraju g. 1738. ili odmah s početka 1739. Da su Pavlini istom tada, kako je mislio *Vodnik*, izvadili iz prašine koje knjižnice ili arkiva Belostenčev rukopis, bio bi Orlović morao za same dvie godine Belostenčev rječnik i preraditi i tiskati, a to nije moguće. Zaključak dakako vriedi samo u predpostavci, da je »Gazophylacium« doista i izišao g. 1740., kako piše na naslovnoj strani, a to ne mora biti. I u naslovu Mikaljiina rječnika piše g. 1649., dok je rječnik dotiskan istom 1651. Vjerojatno je pak, što veli *Vodnik*, da su Pavlini htjeli preteći Isusovce. Sigurno se znalo u Zagrebu, da Sušnik sprema latinski rječnik, pa je lako moguće i posve razumljivo, da su se Pavlini sjetili Belostenčeva rukopisa i odlučili ga prerađena izdati, samo Orlović je to prerađivanje bez ikakve sumnje počeo nekoliko godina prije, nego što je Sušnikov »Lexicon« ušao u tisk. Orlović kanda se plašio prigovora, da želi preteći Sušnika, dakle konkurirati Isusovcima, pa se zato u predgovoru i služi fikcijom, kao da je »Gazophylacium« ono isto djelo, što ga je već davno spremio njegov redovnički drug. Nama je vrlo drago, da su se Pavlini u toj stvari natjecali s Isusovcima, jer je tako izdano djelo, za koje bi bila vječna šteta, da nije ugledalo svietla, makar i samo u onom obliku, u kojem ga je sastavio Belostenec. Kosi se pak s izloženim činjenicama, što je g. 1905. napisao prof. *Vladoje Dukat* u svojoj vrlo vriednoj studiji o »Jambrešićevu« rječniku: »zacijelo je to djelo plod neke književne konkurencije naperene protiv Pavliina, kojima pripadaše stariji leksikograf«. Samo kao primjer navodimo

pusto ili i zlobno govorkanje staroga Zagreba, koje je zabilježio bivši Isusovac *Mihael Paintner* († 1826), da su Isusovci ukrali Belostenčev rukopis i izdali ga pod Jambrešićevim imenom. Kako vidimo, već je tada volio Zagreb prepričavati nemoguće stvari.

★

Toliko o postanku Sušnik-Jambrešićeva rječnika. Da ogleđamo sada samo djelo. Naslov mu je: *Lexicon Latinum interpretatione Illyrica, Germanica et Hungarica locuples, in usum potissimum studiosae juventutis digestum, ab Andrea Jambressich, Societatis Jesu sacerdote, Croata Zagoriensi. Cum privilegio Sacrae Regiae Majestatis, et Superiorum permissu. Zagrabiae, typis academicis Societatis Jesu, per Adalbertum Wilh. Wesseli Anno 1742.*

Udara nam u oči, što Jambrešić nazivlje hrvatski jezik kajkavskoga govora »ilirskim«, dok je inače u posavskoj Hrvatskoj »ilirski jezik« značio štokavski govor, a kajkavski se zvao *lingua croatica*. Ne može se znati, da li se Jambrešić u tom ugledao u »*Gazophylacium*«, koji je također u prvom redu napisan za kajkavce, i ako u manjoj mjeri negoli »*Lexicon*«. Ugodno se domiđe, što Jambrešić na naslovnoj strani sebe naziva *Croata*, to više, što je rječnik bio namjenjen i inozemstvu. »*Lexicon*« ima u četvrtini svega 1172 strane sitna tiska, a od toga zaprema sam latinski rječnik (s dopunama riečima pojedinih slova) 1068 strana, zatim Sušnikov kratki hrvatsko-latinski rječnik (70 strana po tri stupca), latinski popis najobičnijih predmeta i stvari: drveća, ptica, riba, opreme konja, kuće, kuhinje, odieła, obuće, kukaca, bolesti (3½ strane po 4 stupca), rječnik običnijega bilja u četiri jezika (3 strane po 2 stupca). Od Jambrešića je pravopis hrvatski (blizu 8 strana po 2 stupca) i njemački. U predgovoru obećaje Jambrešić i mađarski pravopis, no začudo dosad se, koliko znamo, nije našao primjerak »*Lexicon*« s mađarskim pravopisom. Jambrešić, kojemu se pripisuje latinsko djelce o hrvatskom pravopisu (1742), predlaže i u *Lexiconu* upotrebljava diakritičke znakove za naše š i ž (spiritus asper i lenis nad slovom s), kad su š i ž na početku rieči. Prof. *Fancev* je ustanovio, da su se tako ta slova od druge polovice XVIII. stoljeća upotrebljavala u posebničkim pismima, književnim sastavcima i u slovnicama, a nisu izmakla ni Gaju u njegovoj pravopisnoj reformi. Zanimljivo je također, što Jambrešić hrvatski izgovor latiničkih suglasnika tumači slovima ćirilске abecede, koju osim toga na početku svoje pravopisne abecede donosi u celosti s imenom i brojčanom vriednošću pojedinih slova.

★

Važno je i drago nam je, da su Sušnik i Jambrešić znali za jedinstvo hrvatskog jezika triju govora, dok toga nisu htjeli znati poznati neki strani jezikoslovci i književni povjestnici (Kopitar, Miklošič, Šafarik), uz koje je pristao diletant *Vuk Karadžić* u ime svesrbstva, davši veledušno kajkavce Slovincima, a štokavce

Srbima. Uočivši posve izpravno, da su štokavski, kajkavski i čakavski govor grane jednoga hrvatskoga stabla, Sušnik i Jambrešić umeću u rječnik, namijenjen kajkavcima, rieči i oblike štokavske i čakavske. Od mnogih primjera evo samo nekoliko: za »pomarium« navode naprije kajkavske izraze (trnac, jabučnjak, s-sadovnim drevjem zasadjem vrt), a onda štokavski: voćnjak, voćnica; za arx«: grad, tvrđina, i štok. tvrđava (tvérdgyava); za »asinus« osel, i štok. magarac; za »fanum« cirkva, čak. crikva, štok. crkva; za »frontale«: ženski fezir, štok. načelak; za »hortus«: vrt, štok. bašća; osobito su zanimljivi čisto i samo štokavski i čakavski izrazi i oblici za »virginitas« i »virgo«, kakve nalazimo već kod kajkavskih pisaca hrvatskih XVII. stoljeća: za »virginitas« ima »Lexicon« divojačstvo, divičtvo, djevstvo (Kašić!), djevičanstvo, za »virgo« divojka, diva, divica, djeva. U uputi o hrvatskom izgovoru kaže Jambrešić, da se mnoge hrvatske rieči različito izgovaraju: na pr. vera, vira i vjera; mjesto *l* na kraju mnogi govore *o*, na pr. išao, mjesto išel ili išal; mjesto *e* u nastavku kažu drugi *a*, na pr. mladenec, mladenac.

Daleko više štokavskih i čakavskih rieči nego »Lexicon« ima Belostenec-Orlovićev »Gazophylacium«, znak, da su i njegovi auktori znali za jedinstvo hrvatskog jezika. Prof. *Dukat* ovo veće obilje čakavštine i štokavštine u »Gazophylaciumu« svodi na okolnost, da je *Belostenec* »proputovao velik dio hrvatskih krajeva«. Međutim je *Dukat* poslie ustanovio, da se *Orlović* služio i Mikaljinim hrvatskim i della Bellinim talijanskim rječnikom, a Mikaljin je dapače mogao upotriebiti već i *Belostenec*. Osim toga valja naglasiti, da je Sušnik štokavski govor ne samo poznavao, nego je u njem i propoviedao: u Osieku pet godina, a u Pečuhu dvie godine. Osnivač slavenske filologije *Jozef Dobrovski* (1753—1829) prigovorio je »Lexiconu«, što Jambrešić »ne razlikuje hrvatski i ilirski kao *Belostenec*, nego mieša jedno s drugim«. S hrvatskoga stanovišta, a to se osniva na neoborivim činjenicama, mi ćemo Sušniku i Jambrešiću dati pravo, što su sva tri govora upoznali kao dielove jednoga jezika hrvatskoga. Niemci svoje brojne i tako različite dialekte smatraju njemačkim jezikom; isto tako i Talijani, da drugih naroda ne spominjemo.

Dok »Gazophylacium« u pogledu hrvatskog leksičkog blaga daleko nadmašuje »Lexicon«, ovaj je, kao latinski rječnik namijenjen u prvom redu školi, mnogo bolji od »Gazophylaciuma«, a k tomu sadržava još i njemačke i mađarske rieči. Stoga i razumijemo, da je »Lexicon« bio više tražen od »Gazophylaciuma«. Prof. *Dukat*, koji je o *Belostenec-Orlovićevu* djelu napisao dvie vrstne i liepe studije, kaže za naša dva rječnika: »Godine 1793. piše Abraham Penzel iz Ljubljane Adamu Baričeviću u Zagreb, da mu Hörner (faktor Tratnerove knjižare u Zagrebu) nudi Jambrešićev rječnik za pet forinti, jer je riedak, a *Belostenec* za četiri forinta; ali da se Jambrešićev može dobiti u Beču za tri forinta. Naklada Jambrešićeva rječnika valjada je bila veća od *Belosten-*

čeva, no kako su se njime mogli posluživati i Nijemci i Mađžari, mnogo je primjeraka izneseno iz Hrvatske, pa je tako Jambrešić u Zagrebu bio rijetka knjiga.

Sušnik, a osobito Jambrešić, pazili su na čistoću latinskoga jezika. Jambrešić je zato uz svaku latinsku rječ stavio i ime pisca, iz kojega je uzeta, da se mogne znati, je li rječ klasična. Prof. Dukat zamjerava Jambrešiću, što je unio u »Lexicon« toliko latinskih neologizama, pa grčkih i barbarskih rieči, no iztiče, da je u tom pogledu bolji od Belostenec-Orlovića. Jambrešić je u predgovoru predusreo takav prigovor, kad veli: on rieči lošijih pisaca nije uvrstio zato, da se upotrebljavaju, nego da ih čitatelj razumije, kad na njih naide u kojem djelu; s istog je razloga umetnuo i mnoge grčke rieči (označio ih je zvjezdicom), a također i dosta »barbarskih« (označio križićem), uz koje je kadšto stavio čistu latinsku zamjenu. Jambrešić također upozoruje u »Lexiconu«, da li je koja rječ zastarjela (obsoletum, antiquatum) ili nije u običaju (inusitatum). Uz stručne izraze uzete iz teologije, prava i filozofije, označio je, da nisu klasični kraticama: Theol., Jcti (Jurisconsulti), Phil. Ako je on uzeo u obzir potrebe svog vremena, kad je u posavskoj Hrvatskoj latinski tako rekavši bio živ jezik, mi ga moramo pohvaliti, što je uzeo u rječnik i neklasične izraze, a žalimo, što ih nije uvrstio još i više, jer bi nam onda »Lexicon« još bolje mogao poslužiti, da lakše razumijemo latinske knjige i rukopise barokne dobe, nemajući mi uvijek pri ruci *du Cange*-ov *Glossarium mediae et infimae latinitatis*.

★

One 34 hrvatske pjesmice uvrštene u *Lexicon* raznog su obsega, a sve su, osim dvie, parafraze navedenih latinskih stihova. Uz hrvatske nalaze se češke i pjesmice ili stihovi na njemačkom i mađžarskom jeziku. Pjesničke vrijednosti nemaju, neke su dosta trivijalne, no ne bez jedrog kajkavskog humora. Leksikografski nisu opravdani, kaošto su oni jako brojni citati iz hrvatskih pjesnika i prozaista u della Bellinu »Dizionariu«, u kojem se citati navode u potvrdu značenja pojedinih rieči. Pjesmice »Lexiconu« skoro uvijek imaju moralno-poučnu svrhu, prema aksiomu satirikâ žele »s posmjehom istinu reći — ridendo dicere verum«. Za *metričke* primjere uzeo je neke stihove Srbin Luka M. *Georgijević* u svojem »Opitu nastavljenja k srpskoj sličnoročnosti i slogomerju ili prosodiji«. (Fancev, Dokumenti str. XIV.). Evo nekoliko primjera životne mudrosti naših starih. Pozorni će čitatelj opaziti štokavske primjese u tim kajkavskim stihovima.

Ovidijev stih o nestajanju iskrenosti »*Candor in hoc aevo res intermortua*« tumači se krepko ovako:

*Sad istinu, vernost pravu
Gdje po svetu ćeš iskati?
Jalovicu breju kravu
Prvo moreš pokazati.*

U prievodu heksametra »Sub nive quod tegitur, cum nix perit, omne videtur« prieti se »Lexicon« licemjeru:

*Lice gledeć jesi svetec,
Znutra pak si mrzek tepec:
Dojde negda vsem na znanje!
Ar je lepo tvê držanje;*

Slobodna paratraza Horacijeva stiha »Parturiunt montes, nascetur ridiculus mus«, poruga je hvališi, koji se hvasta junačkim djelima u »vojski« (= ratu):

*Hrustilović, jaki momak,
Nema nigder sebi para:
A vu vojski vrli junak
Što je vubil? dva psa stara!*

Uz Marcijalov stih »Uxori nubere nolo meae« podruguje se »Lexicon« muževima, koji nose suknju:

*Neću ženi za muž iti,
Ar podložen nemrem biti.
Nejdu za muž same žene,
Ar i za muž idu muži,
Ki su slugi (sic) svoje žene.
Suprot kêm se ves svet tuži.*

Slicedeća pjesmica nemilo se obara na modu, da mužkarci nose dugačke vlasulje, a žene kratku kosu. Nalazi se kod rieči »impilia«, koja se tumači ovako: »Vupletki, mali povojci ali trtice, s kêm si žene lasi vežu (bolje rečem) s kêm si vu sadašnje vreme mužke glave lasi vežu, ar

*Sad je vreme čalarie (= lukavosti),
Mužke glave kam gledite?
Ženske znate ciganije
Ter s vas sameh šta činite?
Lasi svoje strižu žene,
Duge pak vam ostavljaju;
S vami razum da premene,
Kratku pamet vam davaju.
Vi batrive (= srdčane) pak Dalile,
Ostrižene Šamšonice,
Kê ste lasi zahitile
Pamet išćuć, drugo lice.
Golo pači (= smeta) još bradišće:
V kuhinju se vse skup skrite,
Kelje (= liepilo) takvo dâ ognjišće,
Da si bradu prikelite.
Ak' vas muži pak popadu,
Glejte dobro kak' činite.
Ter vam spuču mudru bradu,
I vsu pamet pogubite.*

Kod rieči »fidelia, ae«, koja znači »vrč s vuskem vratom, štuca zemljena za napitek, posuda«, ima kitica, koja nas sjeća vremena, kad su vladali »križevački statuti«, a parafraza je stiha rimskog pjesnika Persija (iz dobe cara Nerona): Disce nec invidias, quod multa fidelia potet.

Vuč se niti nenavidi,

Da on vnoge vrče zleva:

Međimorska štuca vidi,

Nit ne razme, kam s nje deva.

★

Zanimljivu je novost uveo Jambrešić u Sušnikov rječnik uvrstivši u nj povjestno-zemljopisne članke, mnogo obširnije, nego je to dotad bio običaj u sličnim djelima, a svakako je to prvi put u poviesti leksikografije, da se u jednom rječniku onako obširno pisalo o Hrvatima i drugim Slavenima. Pristajali bi više u kakvu enciklopediju negoli u latinski rječnik. Pritom udara u oči, da je Jambrešić svoje članke o hrvatskim stvarima napisao latinski, dok te iste stvari tumači hrvatski samo s nekoliko rieči. Očito mu je bila namjera, da i strance upozna s hrvatskim narodom, s njegovim zemljama, gradovima, događajima, državnim uređenjem itd.

Najdulji mu je članak o *Iliriku*, zaprema pet stupaca. Ne može biti sumnje, da je i taj članak, uz zemljopisni priručnik Isusovca *Jakoba Pejačevića* (Zagreb 1714), dosta pridonio tome, da se *ilirsko* ime udomilo i u posavskoj Hrvatskoj, jer je »Lexicon« bio, kako veli prof. *Fancev*, »nerazdružljiv pratilac svih naših školovanih ljudi«. Po Jambrešiću Ilirija obuhvaća sve zemlje, koje nastavaju ili su nastavali Slaveni, od Franačke do Crnoga Mora. Ilirski jezik je svet, jer se na njemu vrši služba Božja, uveli su ga s dopuštenjem Svete Stolice sv. Ciril i Metod, a postoji još i danas u mnogim »ilirskim« crkvama. Ilirski jezik »diči se, da je kod Turaka nazivan dvorski jezik«. Dok Jambrešić osjeća, da je i on listak velikoga slavenskoga stabla, on je prije svega Hrvat. Zato na pr. opisujući ilirske grbove iztiče, da je hrvatski grb (štit s kockama srebrenim i crvenim) najodličniji, jer je najstariji.

Hrvatska sviest snažno izbija u članku »Croatia, Horvacko Kraljestvo, Zemlja, Država«. Ugodno nas iznenaduje, što se tu veli, da se *Hrvatska* na istok prostire *do Drine*. To je napisao Jambrešić ravno 200 godina prije, nego će Poglavnikova Hrvatska doseći svoje stare granice na istoku! Nekoć je Hrvatska, nastavlja Jambrešić, bila velika; danas svi rodoljubi žale (boni omnes dolemus), što je razkinuta na više dielova, podložnih raznim vladarima: jedan je dio turski, drugi mletački, dok se treći »klanja austrijskom suncu«, ali pod raznim zakonima: karlovački i varaždinski generalat pokoravaju se ratnim viećima u Beču i Grazu, koja im kroje zakone i postavljaju zapovjednike; budući pak prvoga plaća Štajerska, a drugoga Koruška i Kranjska, prisvajaju

si te tri pokrajine pravo na oba generalata. Primorska Hrvatska dielom je pod vlašću kranjskoga grofa *Perlase*, dielom pod vlašću gradačke komore. Ostala se Hrvatska opet dieli na građansku i vojnu: građansku sačinjavaju 4 županije (nekad ih je bilo 11): zagorsku, zagrebačku, varaždinsku i križevačku, k tomu plemenita občina turopoljska i Moslavina; vojnu Hrvatsku tvore krajina sa tvrđavama na Uni i Kupi; »obje Hrvatske« slušaju »podkralja, koga od davnine nazivamo banom«. U Hrvatskoj, u Štrigovi (po Jambrešiću stari Stridon) rodio se sv. Jeronim: stvarno se dakle tu Međumurje pribraja Hrvatskoj, kojoj je od davnine i pripadao. Hrvatska s Dalmacijom stekla je kraljevsku krunu već u šestom stoljeću (!) Hrvatska, Dalmacija i Slavonija »najbolji je i najplemenitiji dio staroga i novoga Ilirika«. Hrvatska zemlja ima svakud plovnih rieka, podesnih za trgovinu, plodna je, obiluje vinom, stokom, brzim i plemenitim konjima; kad bi se hrvatska zemlja obrađivala s više umieća i mara, mogla bi se ubrojiti među naprednije europske zemlje. *Senj* je »vrli grad (= tvrđava) i slobodni varoš horvacki«, njega »štite i brane novi i stari kaštel, visoke stiene, guste šume, napokon srčanost i junačstvo stanovnika« (martialis incolarum virtus). Prastari Sisak (21 redak), nekoć rimska kolonija (Siscia), ratna žitnica i jedna od šest kovnica novca na Zapadu, na glasu je s pobjede nad Turcima (1593). Kult Zrinjskih prosieva u okolnosti, da je *Zrinju* posvećeno 15 redaka, koji nam kažu, da je nekoć bio veličajna tvrđava, pripadao je grofovima Šubićima, koji se po njemu prozvaše Zrinjski. Često je okusio bies Osmanlija, pa je od negdašnjeg sjaja sačuvao tek ime. Ipak zaslužuje spomen već po tomu, što je g. 1738. šaka Hrvata odbila od njegovih kukavnih zidova više od 20.000 Turaka; neki kažu, da ih je bilo i preko 30.000. Jambrešić zna, da je *Celje* nekoć bilo sielo hrvatske županije, koje je odkinuto od »kraljevina Hrvatske i Slavonije«. Kod *Like* se iztiče, da je ona županija Hrvatske, premda je njezin »gubernator« u vojnim poslovima podređen karlovačkom generalu, a u građanskim carskoj komori. Jambrešić je zabilježio i jednu vanrednu pobjedu Ličana u tursko-austrijskom ratu g. 1739. On veli: »Ove godine 1739. tisuću ličkih Hrvata (Licani Croatae) pod zapovjedništvom Josipa Depoci-a do nogu je potuklo i u bieć natjeralo 20.000 barbara. Još im dopade ruku velik broj sužnjeva i obilat plien«. U članku *Krapina* (36 redaka) ljubav je k Hrvatskoj zavela pisca, da iznese kao povjestne činjenice poznata maštanja o Čehu, Lehu i Mehu. Za ruševine krapinske veli da još nakon promjena od toliko vjekova odišu nečim svetim i veličajnim, a tome se osjećaju ne mogu oteći ni stranci. Mimogred spominjemo, da su daci isusovačke gimnazije u Zagrebu prikazivali na kazališnim daskama narodnu priču o Čehu i Lehu g. 1702., a o Čehu, Lehu i Mehu g. 1749.

Iz liepog i zanimljivog članka o *Zagrebu* (zaprema stupac i pol) iznosimo samo ovo nekoliko podataka. Nekoć glavni grad

Slavonije Zagreb je postao glavni grad Hrvatske, odkad je padom Bihaća veći dio »Ilirije« dospio pod tursku vlast. Sielo je najglasovitije biskupije svega Ilirika, preneseno od sv. Ladislava iz Siska u Zagreb. Ugledni zbor katedralnoga kaptola (28 kanonika) ima povlasticu nositi mocetu. Biskupija ima tri Sjemeništa: u Zagrebu, Beču i Bolonji, a dobiva učene svećenike i iz Njemačko-ugarskoga zavoda u Rimu. Prepozit katedralnoga kaptola zaključkom bratislavskoga sabora od g. 1625. poziva se zasebnim kraljevskim pismom na zasjedanje zajedničkoga sabora, u kojem ima mjesto i glas među »prelatima, baronima i velikašima«. Gornji, kraljevski grad, opasao je Bela III. (IV.) zidovima. U njemu su boravili kraljevi. Tu ponajviše zasjeda sabor »kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije«. Podkraljevo vijeće, zvano Banski Stol (Tabula banalis), sastaje se svake godine iza Uskrsa i zasjeda 40 dana. Prema članku 30. od g. 1723. zasjeda svake godine u određeno vrijeme Kraljevinski Sud. Nije najmanja dika Zagreba i kolegij reda Družbe Isusove s Akademijom (academia scientiarum), koja posjeduje prava sveučilišta. Da ne oduljimo preko reda, samo napominjemo članke o Bosni, Čazmi, Dalmaciji, Dubrovniku (u dodatku), Križevcima, Mitrovici, Petrinji, Požeگی, Slavoniji, Varaždinu.

★

Još u nedavnoj prošlosti nazovi-znanost smjelo je tvrdila, da prije »ilirskog preporoda« nije u Hrvata bilo narodne svijesti, nju su probudili istom stranci, a u koliko su u tom sudjelovali i neki istaknutiji Hrvati, ti su preporodne ideje donieli u Hrvatsku iz inozemstva ili su ih crpli iz spisa stranaca. Pod dojmom takvih olako nabacivanih i lakovjerno primanih tvrdnja došlo je do toga, da su se mnogi Hrvati nekud stidjeli prošlosti svog naroda, misleći: eto kakvi smo bili jadni i nemoćni, istom su nam stranci otvorili oči, tuđinci su nas probudili iz mrtvila. Danas teško da bi se našao tko bi u ime znanosti smio poreći Hrvatima minulih stoljeća narodnu svijest i tvrditi, da bitni elementi hrvatskog preporoda minulog stoljeća nisu postojali u samom hrvatskom narodu. Za taj preokret najviše je zaslužan sveučilištni profesor dr. *Franjo Fancev*, koji je s poznatom svojom temeljitošću proučio i razsvietlio pitanje podrijetla hrvatskog preporoda iznievši veliko obilje neoborivih dokaza, da su se Hrvati u XIX. stoljeću preporodili onim silama, koje su u njima već postojale, duševnim kapitalom, koji su im namrli njihovi junački predi. Učinio je to u posebnim studijama, a napose izdavanjem djela »Dokumenti za naše podrijetlo Hrvatskoga Preporoda«. Iztičemo, da je profesor Fancev te »Dokumente« izdao g. 1933., u jeku krvave diktature, koja se proračunano trudila, da svim sredstvima izčupa iz duše hrvatske narodnu svijest, kako bi mogla pregaziti hrvatski narod i izbrisati mu i samo ime s lica zemlje. Najbolji dio naših obrazovanih ljudi razumio je Fanceva, a osobito sveučilištna mla-

dež, koja je u »Dokumentima«, napose u umnom i krepkom uvodu u njih, crpla snagu za svoj idealni rad i borbu za slobodu Hrvatske.

Neki su mračnjaci pokušali oboriti granitni masiv dokumenata, što ih je s velikim trudom sabrao prof. Fancev, htjeli su zasrtri svietlo istine, što iz njih sja, Zaludu! ne možeš sunca dlanom pokriti.

»Dokumenti« načelno obuhvaćaju građu počevši od g. 1790., kad je zagrebačka kraljevska Akademija predala hrvatskim Staležima i Redovima predstavku, da se ta Akademija uzvisi na stepen sveučilišta, pa do g. 1832., kad je izišla Gajeva »Još Hrvatska ni propala«, kojoj je Gaj dao nadpis »Sloga i sjedinjenje Horvatov«, a poslie »Horvatov sloga i sjedinjenje«.

Pravo je učinio prof. Fancev, što je u »Dokumente« uvrstio i niz priloga iz ranije dobe, na prvom mjestu poglavlje o Iliriku iz *Pejačevićeva* zemljopisnog priručnika (1717.), zatim iz Sušnik-Jambrešićeva rječnika članke o Iliriji, Hrvatskoj, Dalmaciji, Krapini, Zagrebu i cilu uputu u hrvatski pravopis (Dokumenti« str. 6—21), a onda još četiri priloga iz vremena 1772—1779. Učinio je to pak, kako sâm kaže, zato, da bi ti prilozima »obilježavali vezu između onoga što je u cilju izgrađivanja hrvatske preporodne ideologije činjeno već i prije g. 1790. i onoga što će se u istu svrhu učiniti za vrijeme od god. 1790. do 1832. Jer zadatak ovih Dokumenta... jest pokazati, da su se glavni ciljevi hrvatskog ilirskog preporoda od časa do časa manifestirali već jedno stoljeće ranije, i u raznim prigodama kao crvena nit provlačili u njemu mislima i željama najprije pojedinih hrvatskih javnih radnika, a zatim i konkretizovali u nekim upravo providencijskim podhvatima i javnih ustanova«.

U neku ruku manje nego spisi *Paula Ritter-Vitezovića*, otca novijeg nacionalizma hrvatskoga, podržavao je hrvatsku svijest i narodni ponos i Sušnik-Jambrešićev rječnik, osobito u mladeži. Kad bi đak otvorio svoj »Lexicon Latinum«, na naslovnoj bi mu strani zapelo oko o ono »Croata Zagoriensis«, a kad bi okrenuo naslovni list, čitao bi često one prve, tako drage rieči Jambrešićeva predgovora: *Pia in Patriam studia*. Iz ono nekoliko mršavih podataka izvadjenih iz zemljopisno-povjesnih članaka »Lexicon«, mogao je c. čitatelj razabrati, da je te članke napisao doista »Croata«, čija hrvatska svijest i narodni ponos izbijaju iz svakoga redka, a nema sumnje, da se ta pritajena vatra hvatala i davnih čitatelja. Dugo je ovako tiho djelovao »Lexicon« na mladež i na druge, koji su se njim služili, kroz više od stotinu godina; jer nakon »Lexicon«, preko sto godina nije ugledao svietla novi kakav latinsko-hrvatski rječnik ovećeg obsega.

Istina, narodna svijest naših preda nije bila obično onako živa, kaošto u vremenima, koja su nama bliža (nije ona bila ni u drugih naroda), no stvarno je ta svijest uvijek bila toliko jaka, da su Hrvati, i u jako nepovoljnim prilikama, očuvali svoju samobitnost kao narod i samosvojnost kao država. Zanimljivo je pak

i veoma značajno, a to se ne smije zaboraviti, da su se i narodne samobitnosti i državne samosvojnosti prvih decenija ovoga stoljeća odrekli upravo oni, koji su našim djedovima porekli narodnu sviest! Ti isti su i dobrim dielom skrivili robstvo, u koje su Hrvati dospjeli, a iz kojega ih je oslobodio Poglavnik i ona »pia in Patriam studia« najboljih sinova hrvatskoga naroda.

Miroslav Vanino D. I.

LITERATURA:

- Vladoje Dukat*, Jambrešićev »Lexicon Latinum«. *Rad* 162 (Zagreb 1905), str. 192—234.
- Dr. *Franjo Fancev*. O autorstvu i postanju rječnika »Lexicon latinum«... Zagrabiae 1742. *Južnoslovenski filolog* III (Biograd 1922/1923) str. 11—25.
- Vi. Dukat*, Rječnik Fansta Vrančića. *Rad* 231 (Zagreb 1925), str. 102—136.
- Vi. Dukat*, Izvori Belostenčeva »Gazophylacium latino-illyricum«. *Rad* 227 (Zagreb 1923), str. 80—109.
- Vi. Dukat*, O vrelima Jambrešićeva rječnika. *Nastavni Vjesnik* XXXIII (Zagreb 1924) sv. 1., str. 17—20., sv. 2. str. 54—58.
- Vi. Dukat*, Sušnik ili Jambrešić? *Nastavni Vjesnik* XXXV (Zagreb 1927) sv. 9—10, str. 370—373.
- Dr. *Franjo Fancev*, Sušnik autor, Jambrešić redaktor-izdavač rječnika od g. 1742. *Nastavni Vjesnik* XXXVI (Zagreb 1927) sv. 1—2. str. 66—68.
- Vi. Dukat*, O kompoziciji i vrelima Belostenčeva »Gazophylacium illyrico-latinum«. *Rad* 235 (Zagreb 1928) str. 1—25.
- Dr. *Franjo Fancev*, Dokumenti za naše podrijetlo Hrvatskoga Preporoda (1790—1832). *Grada* za poviest književnosti hrvatske. Knjiga XII (Zagreb 1933) str. XLVI + 320.
- M. Vanino*, Sušnik-Jambrešićev rječnik (1742). *Napredak*, hrvatski narodni kalendar 1935. (Sarajevo 1934) str. 46—57. Sa slikom naslovne strane.